

Вольф 1989: Вольф, Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке [Текст] / Е.М. Вольф // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М. : Наука, 1989. – С. 55-75.

Гуйванюк 2003: Гуйванюк, Н.В. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлення [Текст] / Н.В. Гуйванюк // Семантика мови і тексту : зб. ст. VIII Міжнар. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 126-130.

Зализняк 1992: Зализняк, Анна А. Исследования по семантике предикатов внутреннего состояния [Текст] / Анна А. Зализняк. – Мюнхен : Verlag Otto Sagner, 1992. – 203 с.

Золотова 1973: Золотова, Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка [Текст] / Г.А. Золотова – М. : Наука, 1973. – 351 с.

Кульбабська 1998: Кульбабська, О.В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / О.В. Кульбабська. – Івано-Франківськ, 1998. – 22 с.

Недялков, Сильницький 1969: Недялков, В.П., Сильницький, Г.Г. Типология каузативных конструкций [Текст] / В.П. Недялков, Г.Г. Сильницький // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л. : Наука, 1969. – С. 5-9.

Одинцова 2002: Одинцова, И.В. Структурно-коммуникативные модели с причинной семантикой в простом предложении [Текст] / И.В. Одинцова // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. Филология. – 2002. – №1. – С. 49-72.

Онипенко 1983: Онипенко, Н.К. Каузативное осложнение простого предложения (на материале каузативных синтаксем имени существительного) [Текст] / Н. К. Онипенко // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1983. – №6. – С. 45-50.

Рыскаль 1993: Рыскаль, Н.М. Системные отношения слов категории состояния в современном русском языке [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Рыскаль Н.М. – Черкассы, 1993. – 162 с.

Тронь 1999: Тронь, О.А. Роль каузатива в семантической структуре речень з предикатами повинності [Текст] / О.А. Тронь // Слов'янська філологія. Збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 1999. – Вип. 81. – С. 177-186.

Рассмотрены предложения с предикативами эмоционального состояния как каузативные конструкции, установлен набор синтаксем, обозначающих причину эмоционального состояния. Как специфические средства каузативности рассмотрены деепричастия, проанализированы случаи, когда значение причины развивают синтаксемы с другим первичным значением. Ключевые слова: причинная синтаксема, причинно-следственные отношения, предложения с предикативами эмоционального состояния, каузативная конструкция.

Discuss proposals with predicatives emotional state as a causative construction set is installed syntaxemes identifying the cause of emotional state, marked especially in the use of the structure of causal propositive and concrete nouns. As a specific means causativity considered gerunds, analyzed cases where the value of reason in sentences with predicatives emotional develop syntaxeme with other primary value.

Keywords: causal syntaxeme, causal relationships, offers emotional state predicatives, causative construction.

Надійшла до редакції 10 вересня 2010 року.

Ганна Ситар

ББК Ш12=411.4*22+Ш12=411.4*33

УДК 81'367:81'373.7=161.2

СИНТАКСИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ, ПОБУДОВАНІ ЗА МОДЕЛЛЮ ЧИМ НЕ N₁, В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті з'ясовано семантику синтаксичних фразеологізмів, побудованих за моделлю Чим не N₁, встановлено варіанти реалізації їх структурної схеми, виявлено особливості лексичного наповнення обов'язкового іменникового компонента моделі. Доведено, що синтаксичні зв'язки реалізуються в моделі Чим не N₁ за рахунок введення поширювачів базової моделі та утворення граматичних модифікацій.

Ключові слова: модель речення, парадигма речення, поширювач речення, синтаксичний фразеологізм, фразеологізоване речення, українська мова.

Синтаксичні фразеологізми – це особливі речення, у яких фіксовано розташовані компоненти пов'язані ідіоматично, а граматичні зв'язки і прямі лексичні значення слів послаблені [Величко 1996]. Такі речення є втіленням взаємодії і взаємопроникнення двох мовних ярусів – синтаксису і фразеології. Водночас вони не відповідають закономірностям і порушують правила, яким підкоряється побудова одиниць цих двох мовних

підсистем. Із цього приводу А. П. Загнітко зазначає, що “будь-яка фразеологізація на синтаксичному ярусі сприймається як відхилення від усталеного зразка...” [Загнітко 2007: 17]. Тому фразеологізовані речення¹ потребують особливої уваги лінгвістів, особливо в аспектах їх семантичної і формальної організації порівняно з традиційними (нефразеологізованими) моделями речень та фразеологізмами у класичному розумінні цього терміна. При цьому кожна виявлена фразеологізована модель речення є унікальною і вимагає окремого опису [Июмдин 2003: 216]. Усе це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Синтаксична фразеологія української мови була предметом спеціального дослідження у циклі праць М. І. Личук [Личук 1999; Личук 2001 та ін.]. У монографії М. І. Личук та В. Д. Шинкарука виділено напівфразеологізовані речення з постійним компонентом *Чим* (*я, ти, він, вона, воно, вони, ми, ви*) *не ...*, з'ясовано їх значення та вказано, що змінну позицію заповнюють особові імена, рідше предметні іменники [Личук, Шинкарук 2001: 80-81]. Відповідна російська модель *Чем не N₁* розглядалася в працях А. В. Величко, М. В. Всеволодової, Йон Лім Су, В. Ю. Мелікяна, Н. Ю. Шведової [Величко 1996: 16; Величко 2004: 41; Всеволодова, Лім Су 2002: 128; Лім Су 2001; Мелікян 2001: 93; Русская грамматика 1980: 385].

Попри вивчення окремих аспектів структури і семантики моделі *Чим не N₁* в українській та її відповідника в російській мовах вибір її як об'єкта дослідження мотивується кількома чинниками. По-перше, статус цих речень у мовній системі не викликає сумнівів, оскільки саме цю модель дослідники подають як хрестоматійний приклад синтаксичного фразеологізму [Величко 1996: 16; Всеволодова, Лім Су 2002: 128; Лім Су 2001; Личук, Шинкарук 2001: 80-81; Ломов 2007: 397; Мелікян 2001: 93; Русская грамматика 1980: 385 та ін.]. По-друге, речення, побудовані за цим зразком, руйнують усталені твердження про нечинність синтаксичних зв'язків і правил у межах фразеологізованих речень, неможливість їх поширення та побудови парадигми (див. про це нижче).

Мета пропонованого дослідження – виявити синтаксичні й семантичні особливості синтаксичних фразеологізмів, побудованих за моделлю *Чим не N₁*, в українській мові. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати семантику синтаксичних фразеологізмів, побудованих за моделлю *Чим не N₁*, диференціювати семантичні відтінки, виражені синтаксичними фразеологізмами; 2) встановити варіанти реалізації структурної схеми цих синтаксичних фразеологізмів; 3) виявити особливості лексичного наповнення обов'язкових компонентів моделі (у нашому випадку обов'язковим є тільки іменник у формі називного відмінка (*N₁*)); 4) виділити типові поширювачі речень; 5) простежити парадигматичний потенціал аналізованої моделі синтаксичних фразеологізмів.

1. Семантика синтаксичних фразеологізмів, побудованих за моделлю *Чим не N₁*. Речення, побудовані за моделлю *Чим не N₁*, виражають значення відповідності предмета (явища, події, особи) уявленню мовця про нього (неї) [Личук, Шинкарук 2001: 81]² і вживаються мовцем з метою переконання співрозмовника (реального чи уявного) у правильності власної думки. Така семантика властива переважній більшості проаналізованих нами прикладів (більше 150 синтаксичних фразеологізмів, дібраних з художніх творів XIX – XXI століть, сучасних періодичних видань та інтернет-ресурсів):

Тамара, здається, задрімала у свого законного на плечі. Дударевич намагався не ворухнутись, щоб не розбудити її. Хоча й шкодував, що не бачить вона, як зблиснула внизу, в долині, якась зоряна тиха вода, і вже гуде під ними ще один місточок, чийсь невідомий степовий «Тамара-брідж». Між очеретами на самому плесі озера видніється човен, в ньому на мить змигнула, черкнута світлом фар, закохана парочка.

– *Чим не іділя,* – каже від керма Заболотний. – Як це місці Тамарі подобається? (Олесь Гончар. Твоя зоря);

Зачекайте, а чому не Тігірко? Чим не Президент? (www.from-ua.com/forum/viewtopic/17439.html?pg=6; 26.05.2010).

Водночас на реалізацію значення подібних речень може впливати контекст. Крім наведеного основного значення, синтаксичні фразеологізми, побудовані за моделлю *Чим не N₁*, можуть виражати такі семантичні відтінки:

1) іронічної, навіть саркастичної оцінки мовцем певної реалії: *Прогулянка входила до програми культурного відпочинку психів. Якщо у психів узагалі може бути культурний відпочинок. І якщо можна назвати прогулянкою ходіння туди-сюди однесенькою прямою стежиною під наглядом здоровезних, мов шафи, санітарів. Від дверей — до стіни, від стіни — до дверей. Та й ходили не всі. В лікарні були переважно старенькі дідуся й бабусі. Вони просто сиділи або ж тихесенько дримали на лавках, що стояли обабіч стежки. Янгол теж не ходив, але й не сидів на лавці. Він цілеспрямовано стрибав, надаремне силкуючись злетіти. Нічого, звісно ж, не виходило, проте він знову й знову вперто стрибав на кожній наступній прогулянці. Люто дивився у небо і знову поривався туди. І знову тягла до себе земля. Стрибок – приземлення, стрибок – приземлення. Чим тобі не культурний відпочинок психів?* (Тетяна Винокурова-Садиченко. Жарт. Із життя психів); *Про те, що наша країна для всього світу з Європи, фігурально висловлюючись, стала дрейфувати у бік Середньої Азії, свідчить і той факт, що кореспонденти, які працювали на висвітленні Саміту Землі, минулого року прізвище*

¹ Терміни “синтаксичний фразеологізм” і “фразеологізоване речення” вживаємо як синоніми.

² Аналогічне значення в межах групи синтаксичних фразеологізмів позитивної оцінки лінгвісти визначають для російської еквівалентної моделі *Чем не N₁* [Величко 1996: 16; Величко 2004: 41; Всеволодова, Лім Су 2002: 128; Лім Су 2001].

"Кучма" абсолютно спокійно приписали зображенню Нурсултана Назарбаєва. Та й правда, чим не президент України? Враховуючи нинішній скандал, який розгорівся навколо арешту рахунків останнього (Міхайленко Юлія. Парламент – немов холодильник. Камер повинно бути кілька? // Українська правда. – 07.04.2003: http://www.pravda.com.ua/news/2003/04/7/2993459/view_print/);

2) подібності однієї реалії до іншої: *Щодо Канади, то в Торонто, де я був понад місяць, я ніде не чув французької мови. Так, окремі назви вулиць тощо написані французькою. Але – не більше. Зате французька домінує у провінції Квебек. Чим не Крим, Донбас? І вам цього мало?* (<http://www.experts.in.ua/club/forum/forum2/topic251/messages/>) (тобто, на думку автора повідомлення, Квебек за мовною ситуацією схожий на Крим); *Якщо не подбаємо про аграрний сектор і не наведемо лад, оголошений багатьма країнами «похід» по землі сільськогосподарського призначення з метою нагодувати своє населення реалізується за сценарієм ріпаку. Ріпак вирощуємо, продаємо Німеччині та Австрії, а самі ресурсів пального не маємо. Робочих місць – теж. Чим не країна третього світу?* (Яценко Наталія. Валерій Гесць: «Я розпоряджався би передусім своїми коштами, а не запозиченими, бо ми вже є жертвою кредитної експансії» // Дзеркало тижня. – 7-13.03.2009 (№ 8 (736))) (тобто за економічними показниками (продаж сировини, відсутність робочих місць) Україна подібна до країн третього світу);

– *Господар! Справжній господар. Ремесло в руках має. Життя мозолем своїм добився. Земля вироблена. За таким жінка добряче проживе. І собою вдався – чим не орел? Так і стоїть мені в очах* (Михайло Стельмах. Велика рідня) (асоціативна подібність, що подалі набуде ознак метафоричного вияву).

2. Основні синтаксичні властивості моделі Чим не N₁.

Аналізована модель складається з постійної (чим не) і змінної (N₁) частин, які розташовані у фіксованій послідовності, пор.: *Хлопець не втерпів, одразу ж натягнув на себе новеньку морську сорочину, порадувався: чим не юнга? Стрижену голову береткою прикрив, примаскував, нікому й не видно буде, що стрижений. І евакуатори не впізнали б, якби де зустрілись...* (Олесь Гончар. Бригантина);

– *Слушай, Дуня, чого він до нас їздить? Я вже сьогодні йому й руки не подала, — каже раз мати, вирядивши Саєнка.*

– *Незвичайно зробили... Саєнко — чоловік як слід.*

– *Хто? чумазий хахол?*

– *То що, що хахол, — одказує дочка, — хіба хахли не люди?*

– *Мазети! обливанці... а не люди!*

– *Та хто там був: чи його купали, чи обливали, — заступається дочка.*

– *Гляди, справді: чи ти, бува, не вляпалась у того жучка, що так заступаєшся?*

– *А хоч би й так... Чим не чоловік?*

– *Що це з тобою?! чи він тобі рівня? Твого батька сама цариця вітала, приймала, Пісками жалувала...*

А він — що? Може, його батько у гайдамаках був!.. Харциза! дігтяр!! П-ху-у! (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?)³.

Попри предикативний характер моделі Чим не N₁ вона не поєднується з нульовою зв'язкою. Більше того, введення дієслова-зв'язки руйнує фразеологізованість моделі, тобто в реченнях типу Чим не є подарунок? синтаксичні зв'язки відповідають чинним в українській мові правилам, відповідно такі речення є нефразеологізованими власне-питальними (частково питальними) реченнями, пор.:

Чим не є додаток до диплому?

• *Він не є вкладкою (додатком до диплому), до якого ми звикли з радянських часів;*

• *він не є різновидом резюме (CV-Curriculum Vitae) для вступу на роботу;*

• *він не є замінником кваліфікаційного диплому, або посвідчення про кваліфікацію;*

• *він не є автоматичною гарантією визнання кваліфікації* (Г. Чуйко, Н. Чуйко Болонський процес українською // Сучасна освіта. – 2008. – № 11 (53));

Чим не є доміно? А. Архитектурним елементом. Б. Плащем з капюшоном у католицьких монахів. В. Маскарадним костюмом. Г. Настільною грою (www.zvyagel.com.ua/?p=3985).

Водночас синтаксична особливість синтаксичних фразеологізмів, побудованих за моделлю Чим не N₁, полягає у можливості введення зв'язки у формі майбутнього або минулого часу, а також у формі умовного

³ До складу аналізованої моделі можуть вводитись частки *ну, же (ж)*, які є факультативними компонентами і не поширюють структурну схему речень, оскільки не активізують синтаксичних зв'язків: *Знайти залізу підкову для бідного селянина – ну чим не щастя? Адже кін в господарстві був найбільшою цінністю, але через дорожнечу металу підкувати тварину міг дозволити собі далеко не кожен господар. Знахідку бідняк міг вигідно продати. Але найчастіше домовити селяни її перепплавляли на ложки, ножі або пістолі* (Тарасова Анна. Закарпатська підкова на щастя // Вечерние Вести. – 19.02.2010);

Виборний. Без жартів, знаю вашого жениха для Наталки... А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Наталка (нетерпляче). А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний, Тетерваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитесь надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірять, щоб була цьому правда (Іван Котляревський. Наталка Полтавка).

способу, напр.: *Чим не подарунок був? Чим не подарунок буде? Чим не подарунок був би?* (див. нижче про парадигму синтаксичних фразеологізмів).

Така парадоксальність синтаксичної “поведінки” є втіленням фундаментальної особливості синтаксичних фразеологізмів, яку російський дослідник Л.Л. Іомдін влучно сформулював як “легкість [розрядка Л.Л. Іомдіна – Г.С.], з якою фразема здатна руйнувати будь-які синтаксичні норми і стандарти, що існують поза сферою ідіоматики ...» [Іомдин 2003: 216].

Щодо числової варіантності компонента N_1 варто зазначити, що більшість проаналізованих прикладів має форму однини: *Тепле море, сонце, трюки – чим не романтика?* (Овдін Володимир. Мілини та рифи під кілем «Бригантини» // Дзеркало тижня. – 15-21.09.2001 (№ 36 (360))). Іменник у формі множини є можливим, проте рідко вживаним: *...У Музеї історичних коштовностей України зберігаються відлиті з золота фігурки танцюючих чоловіків: вузькі чоботи, широкі шаровари, вишиванки, довгі вуса. Чим не козаки? Ось тільки скульптурна група датується VI ст. н.е. Можливо, загадкові волхви залишили нащадкам таємниче послання?* (Попович Жанна. Гопак – танок приборканого вогню // Дзеркало тижня. – 10-16.02.2001 (№ 6 (330))).

Факультативним компонентом цієї моделі є суб'єктна синтаксема, реалізована у двох різновидах:

а) синтаксема на позначення суб'єкта відповідності, виражена особовим займенником або іменником у називному відмінку (при якому можуть бути залежні слова):

— *А вже сам Лемішовський, то це правдива Лемішка, — промовив Ясь, сміючись. — Сидить та тільки очима лупає та трохи не куняє. Я думав, от-от засне!*

— *Чим же він не людина! Хіба тим, що не дає Зосі прибріхувати на всю губу. Його, здається, зовсім засмикала й загнала твоя Зося...* (Іван Нечуй-Левицький. Причепи);

— *Що ж, якби оце у тебе й справді мати була, то це б і мені так було?*

— *Так ти ж, Христе, не така... Я знаю, що ти б і матері моїй догодила, як мені...*

— *То ще яка б була мати.*

— *Та ти усякій матері догодиш. А Чіпчина мати чим не поважна людина?*

— *Та я за бабу Мотрю нічого й не кажу. Спасибі їй, вона така добра до нас, немов рідна. Я кажу за других* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?);

б) синтаксема на позначення суб'єкта сприйняття повідомлення, якого мовець прагне переконати у правильності своєї думки, відповідності очікувань; типово така суб'єктна синтаксема заповнена іменником або займенником у давальному відмінку: *Ми стоїмо на узліссі біля великого урочища із дивною назвою — Джершин, саме звідси бере свій початок нова дорога, що її прокладають австрійські фахівці. Із проектною довжини 8 км, вже збудовано близько 3,5 км. Незважаючи на те, що укладено лише один шар гравійної суміші (згодом буде ще один), легковий автомобіль без особливих труднощів долає підйом. З одного боку височить крута гора, з другого — дивовижний краєвид гірської ущелини, на дні якої, ніби на долоні, лежить невеличке село. Чим тобі не рай для туриста* (Василь Худицький. Через гори, через ліс... Австрійці прокладають українські дороги за власною технологією // Дзеркало тижня. – 14-20.07.2007 (№ 27 (656))).⁴

3. Особливості лексичного наповнення обов'язкового компонента моделі (N_1). Здійснений аналіз мовного матеріалу засвідчив, що реалізація другої частини моделі фактично не має лексичних обмежень. Позицію N_1 можуть заповнювати іменники, що належать до п'яти основних семантичних класів:⁵

1) предметні імена: *Головний приз буде мій, це вже як собі хочте. Кухарі в білих ковпаках винесли той приз з великою помпезністю: на таці алюмінієвій щось вкрите було прозорою плівкою, дехто думав, що це буде торт, а виявилось, що несуть смаженого півня. Чим не приз? Понесли його аж у кінець двору, примостили на п'єдесталі, і не в одного з учасників змагання аж слинка текла від самого духу смаженниці, що для учасників турніру була не останнім стимулом до перемоги* (Олесь Гончар. Бригантина); *...якщо сумніваєтесь в нашій пошті, можна таке ж зробити самому! Знайти якийсь шаблон для фотошопу новорічний, трохи переробити, чи навіть самому щось намалювати, чи взагалі намалювати на папері, щоб не роздруковувати – так мабуть навіть краще буде! Написати побажання дитині, покласти в конверт, наклеїти "марку" – і чим не лист від Діда мороза :)* (<http://www.malecha.org.ua/forum/index.php?showtopic=6578>);

2) подійні імена: *Утім серйозно витрачатись під час відпустки зовсім не обов'язково. Будь-який відпочинок має бути по кишені. Варто відзначити, що нашим учителям не звикати до традиційного «малобюджетного» відпочинку. Зустрічі з друзями на березі річки, відвідування родичів у інших містах, недалекі поїздки за місто або просто прогулянки на свіжому повітрі – чим не відпочинок?* (Зінченко В. Відпускні переваги вчителів. – 5.05.2008: osvita.ua/teacher/personality/2296); *Ось 19 серпня – День пасічника. Ну чим не свято для Президента Віктора Ющенка чи колишнього ківського градоначальника, а нині – нардепа Олександра Омельченка? Вони серед українських політиків – найзнавіші бджоляри. Але не єдині. Медом з*

⁴ Щодо суб'єктних синтаксем варто наголосити два моменти. По-перше, названі два типи суб'єктної синтаксеми відрізняються денотативно (позначають різних учасників ситуації) і мають різне формальне наповнення. По-друге, відмінність у формальному вираженні мотивує їх різну кваліфікацію: суб'єктна синтаксема у формі називного відмінка відповідає традиційному підмету і входить до мінімальної структурної схеми речення (хоча і як необов'язковий компонент); суб'єктна синтаксема другого типу має розглядатися як поширювач речення. Проте з урахуванням складності членування синтаксичних фразеологізмів і встановлення статусу членів речення у їх незмінній частині статус цих компонентів залишається дискусійним.

⁵ Типи іменників подано за класифікацією М.В. Всеволодової [Всеволодова 2000: 47-50].

власної пасіки ласують призабутий экс-шеф «Нафтогазу» Олексій Івченко, нардепи Володимир Стретович, Сергій Терьохін... (Пукіш-Юнко Інна. Їм «божі мухи» в голові... // Високий замок. – 18.08.2009 (№ 146 (4040)));

3) ознакові імена: *Цей хіпі-талант теж брав участь у кастингу. Він знайомий усім завідникам українських фестивалів. Майстерне вишивання метеликів — чим не талант? Його вишивані «картини» прикрашають одяг не одного меломана* (Олійник Олена. Мільйон за талант // День. – 30.01.2009 (№ 14)); *Дивно, що цьому фільму [“Феміністські смайлики”] американці не дали Оскара. Он тій же Красі по-американськи дали? А тут і Джулія Робертс, і актуальна проблема фемінізму. І все це триває 117 хвилин. Чим не краса?* (mcstrick.blog.ru/?year=2006&month=06&day=6); зазначимо, що ознакові імена типово мають при собі поширювачі (переважно атрибутивного та об’єктного типів), що пояснюється їх синсемантичністю – здатністю реалізації значення в поєднанні із залежним словом: *Юному товариству зрозуміло, що перед ними дипломатська пара, мабуть, з сов’єтамбади, нічого ведмежого в них, в манерах є навіть привабливість, своєрідний шарм... Він високий, елегантно вбраний, з іскрами сивини на скронях, з поглядом зичливим, відкритим. Спирається на паличку, виходжується, певне, після якоїсь травми. Мадам його ростом невеличка, тримається просто, але з гідністю, гарна собою, тільки обличчя чомусь бліде, мабуть, змучене токійськими смогами. Коли вона легким доторком поправляє чоловікові на грудях краватку чи якусь там застібку, дивлячись на нього ніжно, мов перед розлукою, в ній з’являється щось молоде, дівоче, видно, ще не спопелилась душа в цій жінці, ще не почуває на собі тягаря літ її стрункенька, доладна постать в дорожнім плащі, в акуратній, трохи піднятій — на японський манір — зачісці. Нема в ній претензії, як це часом буває в дружин дипломатів, є стримана, природна гідність, а надто ж очі в цієї Заболотної-сан: коли, хвилюючись, зведе їх угору, на чоловіка, вони стають сяючі, просто розкішні!.. Все це не проходить повз увагу французьких дівчат та хлопців, і японці та японки теж вмють таке оцінити, декотрі з пасажирів перемовляються між собою з цього приводу зовсім без іронії: гляньте, які очі в тієї жінки!.. Напрочуд гарна пара... Чим не символ злагоди й щастя!* (Олесь Гончар. Твоя зоря); *У тканині спектаклю — три історії про кохання Лесі до трьох чоловіків, про страждання, яке зробило її сильнішою, але не зробило щасливішою. Образ спектаклю — конструкція великого куба, що стоїть посеред сцени. Його сторони затягнуті прозорою тканиною. Простір обмежений, суворо визначений, але водночас він проглядається, там усе відкрите поглядам. Чим не перебільшена модель творчості?* (Подлужна Алла. «Леся Українка й театр»: без розмежування тисячоліть // Дзеркало тижня. – 14-20.04.2001 (№ 15 (339)));

4) назви осіб, серед яких виділяємо два підкласи:

а) загальні імена:

О к с а н а

(сідає, мов знесилена, на ослін і спирається на стіл)

Скрізь горе, скрізь, куди не обернися...

Татари там... татари й тут...

С т е п а н

Оксано!

Що мариться тобі? Татари тут?

О к с а н а

А що ж? Хіба я тут, не як татарка,

сиджу в неволі? Ти хіба не ходиш

під ноги слатися своєму пану,

мов ханові? Скрізь палі, канчуки...

холопів продають... Чим не татари? (Леся Українка. Бояриня);

б) власні імена: *Ще один турбується про те, що уряд не погоджується на підняття ціни на газ! Чим не Ющенко? Де є ті, які кричать завжди, що Яценюк за народ! Ми вже вкотре переконуємося в цьому, це і пенсійний вік (на який не погодилася Тимошенко), це і УПА, яке дороге для населення Заходу, а тепер газ – з чим не згідна прем’єр. Так хто думає про народ?* (Українська правда. – 12.06.2009: www.pravda.com.ua/news/2009/06/12/4019635/view.../page_1/);

5) зооніми:

– Ну як? – запитав мене він, опустивши котеня додолу.

– Подобається? Манька є, а це буде ще... Біля трактора сиділо. Під колесом.

Худюче, зі скуйовдженою шерстю, воно насторожено позадувало, вигинаючи дугою спину. Широко відкривши повні страху очиці і не впізнаючи нової для себе обстановки, нажахане котеня не знало, куди поткнутись. Вирішивши захищатись, воно грізно зашипіло, на що тільки й було спроможне.

– Дивись, яке бойове? – посміхнувся тато. – Чим не пантера? (Петро Залевський. Літній калейдоскоп).

Зазначимо, що порядок розташування перерахованих класів іменників відбиває їхню продуктивність в аналізованій моделі речень.

Позицію змінного компонента моделі також можуть заповнювати цілісні словосполучення: *Та найголовніше — найбільший нафтодобувач уже звітував про зниження нафтовидобутку на 7,6%. І що ж? Олексія Куца, під керівництвом якого було досягнуто таких «вражаючих» результатів, у минулому січні за згодою «Нафтогазу України» затвердили... головою правління «Укрнафти». Ну чим не королівство кривих дзеркал? А треба розуміти, що втрата темпів видобутку нафти в Україні — це вже не проблема*

«Укрнафти», це проблема держави, якій доведеться більше імпортувати, тобто посилювати свою енергозалежність. Ну, це потім. А поки що, стверджують джерела, контроль над «Укрнафтою» знову є предметом торгів, у тому числі за лояльність депутатів групи «Приват» у конче потрібних новому президенту голосуваннях (Куюн Сергій. Гірше не буде. Краще — може // Дзеркало тижня. – 20-26.02.2010 (№ 6 (786))); *Щодо Місао, то їй листа я не залишив, а просто зник, і все. Та оскільки вона любила, щоб усе робилося врочисто, то я розіграв їй сцену розставання — нехай зостанеться в неї особливо приємний спогад про мене. Чим не добре діло? Місао сама зізналася, що хоче розлучитися зі мною красиво, без гіркої присмаку, так, щоб лишилася на життя добра згадка* (Фукунага Такехіко. Острів Смерті).

4. Типові поширювачі синтаксичних фразеологізмів, побудованих за моделлю Чим не N₁.

Попри те, що більшість дослідників наголошує на принциповій непоширюваності синтаксичних фразеологізмів загалом та російської еквівалентної моделі *Чем не N₁* зокрема [Величко 1996: 16; Меликян 2001: 93; Русская грамматика 1980: 385]⁶, в аналізованих реченнях функціонують поширювачі різного типу, що є підтвердженням членованості речень і можливості реалізації в них (у другій змінній частині) синтаксичних зв'язків за тими ж правилами, що і в нефразеологізованих реченнях.

Аналіз зібраного фактичного матеріалу засвідчив, що модель *Чим не N₁* часто поширюється в мовленні за рахунок введення атрибутивних, об'єктних і рідше цільових компонентів. Ці поширювачі найчастіше реалізовані як:

а) узгоджене означення, виражене прикметником: *Та в Києві налаштовані оптимістично: Китай надав Україні гарантії ядерної безпеки, у нас немає проблемних питань, держави постійно підтримують одна одну в міжнародних організаціях, товарообіг в останні роки постійно зростає. Чим не стратегічний партнер?* (Танасійчук Ольга. Київ кличе Пекін у стратегічні партнери // Дзеркало тижня. – 18-24.10.2003 (№ 40 (465)));

б) неузгоджене означення / непрямий додаток, виражене / виражений іменником у непрямих відмінках або прийменниково-відмінковим комплексом, що мотивується специфікою сполучуваності лексеми, яка заповнює позицію N₁: – *От зіграли ви Берію колись. А зараз сидите і на телевізор косо поглядаєте, а там Саакашвілі зі співвітчизниками воює. Чим не іронія історії?* (Вергеліс Олег. Любити пересмішника. Валентин Гафт: «Епіграм на Путіна не буде» // Дзеркало тижня. – 17-23.11.2007 (№ 44 (673))); *А що стосується Євро-2012... Чим не привід для гордоців?..* (Сніцарєва Дарина. А готелі – в перспективі // Дзеркало тижня. – 11-18.11.2007 (№ 42 (671))); неузгоджене означення також може бути виражене інфінітивом: *У Дніпропетровську в обласному дербі зійдуться «Дніпро» й «Кривбас». Чим не можливість прорекламувати свої тренерські таланти для наставника криворіжців Юрія Максимова?* (Воронич Андрій. Чиї бразильці сильніші – «Металіста» чи «Шахтаря»? // Високий замок. – 22.09.2010);

в) обставина мети, виражена інфінітивом: *Ринок нині перебуває в тій точці, коли через два-три місяці м'яса бракуватиме, а ціни зростатимуть. Чим не привід заробити грошей?* (Грачов Володимир. М'ясокомбінат економкласу: кон'юнктура гарантує чотири роки прибутку // Дзеркало тижня. – 17-23.04.2004 (№ 15 (490))).

При цьому варто наголосити, що вказані компоненти є нерівнорядними: атрибутивні прикметникові компоненти мають статус власне-поширювачів моделі речення; атрибутивні, об'єктні та цільові синтаксеми, виражені іменниками (прийменниково-відмінковими комплексами) або інфінітивами розширюють мінімальну структурну схему, тому видається за доцільне в межах моделі *Чим не N₁* виділити два варіанти реалізації розширеної структурної схеми: *Чим не N₁* (Преп) N_{непр} і *Чим не N₁* Inf.

У свою чергу, і іменники, і інфінітиви можуть мати залежні компоненти, що є ще одним підтвердженням “живих” синтаксичних зв'язків і чинності сучасних синтаксичних правил для моделей синтаксичних фразеологізмів у їх змінній частині: *Достатньо зазирнути в преамбулу передвиборної програми, з якою блок [“Наша Україна”] ішов на цьогорічні перегони. А там, поміж іншим, зазначено: “Ми об'єдналися, тому що Україна в нас одна! Ми бачимо її демократичною, правовою, європейською державою з соціально-ринковою економікою, в якій кожний може реалізувати свої можливості, а держава надає допомогу тим, хто її потребує. Ми об'єдналися, щоб сказати “Так!” ідеалам помаранчевої революції. Ми кажемо “Ні!” політичному реваншу тих, хто підтримував антинародний режим Кучми – Медведчука – Януковича і фальсифікував президентські вибори. Ми ніколи не будемо з тими, хто зрадив інтереси України”.* *Чим не відповідь на запитання про можливість створення більшості з Партією регіонів?* (Онишкевич Роман. Бермудський трикутник української політики // Львівська газета. – 2006. – червень. – № 63 (870)); *У квітні уряд схвалив розпорядження №218-р «Концепція реформування та розвитку лісового господарства». Що ж дасть вона країні, в якій для здійснення лісівництва використовується 19,6% продуктивних земель, а частка ВВП продукції та послуг лісового господарства становить усього 0,2—0,3% від сумарного валового продукту? Хіба що, відновлення старої централізованої системи державного управління у лісівництві та його фінансування із держбюджету, а ще заперечення стратегічних напрямів здійснення Земельної і економічної реформ в Україні.*

⁶ Так, А. В. Величко підкреслює, що в цій моделі “поширювачі ... не допускаються” [Величко 1996: 16]. Н. Ю. Шведова та В. Ю. Мелікян також вважають цю конструкцію непоширюваною [РГ 1980: 385; Меликян 2001: 93].

Чим не спроба залучити уряд до блукання в хащах лісового законодавства при явній доступності українських лісів для здійснення ефективного лісівництва (Бобко Андрій. В українському лісі не личить блукати. Хто й як використовує щорічний природний врожай лісівництва, яке щедро фінансується державою // Дзеркало тижня. – 19-25.09.2006 (№ 31 (610)).

Крім цього, в проаналізованому матеріалі зафіксовано часто реалізовані в сучасних українських реченнях послаблення синтаксичних зв'язків та актуалізацію окремого компонента шляхом його винесення за межі речення. Іншими словами, у змінній частині синтаксичного фразеологізму можлива парцеляція, “членування ємного смислового тла і надання певному компонентові смислової та інтонаційної автономності” [Загнітко 2001: 463-463], напр.: *Фундамент у масштабної туристичної кампанії з помаранчевим присмаком уже є. По-перше, деякі метикуваті вітчизняні турбізнесмени в самісінький розпал подій викинули на ринок новий пакет послуг: гостей столиці возили місяцями «бойової слави» помаранчевої революції. Пропонували навіть зануритися в неї з головою і пожити кілька днів у наметі на Майдані. По-друге, у Могиляниці вже почали створювати музей помаранчевої революції — чим не привабливий туроб'єкт? Причому не тільки для іноземних туристів. Слідом за музеєм можна в прямому й переносному значенні перефарбувати кілька готелів, ресторанів, кафе, нічних клубів. Шалених капкладень це не вимагатиме, а прибуток, за правильної постановки справи, дивись, і не забариться* (Семиволос Павлина. Вже не Попелюшка. Але ще не принцеса // Дзеркало тижня. – 18-24.12.2004 (№ 51 (526)).

5. Парадигма синтаксичних фразеологізмів, побудованих за моделлю *Чим не N₁*.

У дослідженнях російської конструкції *Чем не N₁*, здійснених Н.Ю. Шведовою, М.В. Всеволодовою та Йон Лім Су, наголошено, що парадигма цієї моделі речень включає вихідне речення та граматичні модифікації майбутнього часу, минулого часу та умовного способу [Всеволодова, Лім Су 2002: 128; Русская грамматика 1980: 385]. Така чотиричленна парадигма може бути побудована і для української моделі, пор.: *Чим не відпочинок! Чим не відпочинок був! Чим не відпочинок буде! Чим не відпочинок був би*. Проте у зібраному фактичному матеріалі зафіксовано тільки дві з цих модифікацій – минулого часу та умовного способу: *Вистреливши, Тарас довго дивився на бездиханне тіло. «Чим був не козак? — думав він,— і станом вийшов, і чорнобровий, і лице, наче у дворянина, і рука була міцна в бою! Пропав, пропав безславно!»* (Микола Гоголь. Тарас Бульба); *Впадає у вічі цікава обставина. Автор постанови про проведення інавгурації — спікер Володимир Литвин — трішечки прорахувався. Потрібно було запропонувати приводити Януковича до присяги не 25, а 23 лютого — на день народження Віктора Ющенка. Чим не подарунок був би, враховуючи усі нинішні реалії й спільну перемогу над Юлією Тимошенко?..* (Ярослав Галата. Помилка Президента, або політичні замальовки на рубежі двох епох // Демократична Україна. – 22.10.2010 (№ 42 (23829))).

Висновки та перспективи. Отже, синтаксичним фразеологізмам розглядуваної моделі властиве основне значення (відповідності предмета (явища, події, особи) уявленню мовця про нього (неї)) та додаткові відтінки. Як і всі синтаксичні фразеологізми, ці речення мають постійну і змінну частини та характеризуються фіксованим порядком слів. Синтаксичною особливістю речень є те, що в них не вживається дієслівна зв'язка *бути* у теперішньому часі, але вона може реалізовуватися в інших формах, унаслідок чого утворюються граматичні модифікації речення.

У мовленні аналізовані синтаксичні фразеологізми мають два варіанти – із залежним від *N₁* іменником (прийменниково-іменниковим комплексом) та інфінітивом. Змінна частина моделі характеризується лексичною необмеженістю: у позиції *N₁* зафіксовано предметні імена, подійні іменники, ознакові іменники, назви осіб, рідше зооніми. Речення, побудоване за структурною схемою *Чим не N₁*, може мати поширювачі, що є підтвердженням членованості речення в його другій змінній частині і реалізації в ній “живих” синтаксичних зв'язків.

Перспективу подальшого дослідження бачимо в аналізі речень, побудованих за аналогією до *Чим не N₁*, зокрема прикметникової і прислівникової моделей: *Познайомилася вона і її подружка у центрі Нашого міста з хлопцями. Поки що все добре. Вони за дівчатами доглядали, гарно поводитися. Ну чим не добре. Та не все так солодко як на перший погляд. Завершилося все не дуже весело для дівчат. Виявилось, що хлопці прості злодюжки і згодом ввечері зняли одній золоту цепочку і інші прикраси* (Vorobus.com: Блог про Львів, життя та інші пригоди: <http://vorobus.com/2010/04/vypadkovi-znajomstva.html>); *Шопенгауер дав на це блискучу відповідь: світ, писав він, такий поганий, як тільки можливо з тою умовою, щоб він усе-таки якимось існував. Та коли б він був навіть ще гірший, люди на ньому все-таки жили б. Бо в переважній частині їм ніколи думати. Щоб думати, треба бути ситим і одягнутим, а це стільки часу відбирає, що на думання лишаються якісь крихти. І крім того, молоді покоління. Хіба їм важить щось чужий досвід і думки? Умовляти, доводити їм — це наймарніша в світі річ. Закачавши рукава, вони мерціям хапаються за якусь ідею — і прощай уся історія батьків! Як я це добре знаю! — скрикнув він роздратовано. — Адже я теж колись був ніщиеанець і навіть анархіст. Надлюдина — ну, чим це не приваблює?* (Валеріян Підмогильний. Невеличка драма).

Література

- Величко 1996: Величко, А.В. Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев [Текст] / А.В. Величко : Учебное пособие / МГУ им. М.В.Ломоносова. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 96 с. – Библиогр. в сносках. – 10000 экз. – ISBN 5-89042-011-9.
- Величко 2004: Величко, А.В. Фразеологизированные структуры русского предложения [Текст] / А.В. Величко // Книга о грамматике: Русский язык как иностранный: Учеб. пособие / Под ред. А.В. Величко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – С. 37-54. – Библиогр.: с. 53-54.
- Всеволодова 2000: Всеволодова, М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка [Текст] / М. В. Всеволодова: Учебник / Московский гос. ун-т. Филологический факультет. – М. : Издательство Московского ун-та, 2000. – 502 с. – Библиогр. в конце глав. – 1000 экз. – ISBN 5-211-03892-4.
- Всеволодова, Лим Су 2002: Всеволодова, М.В., Лим Су, Ён. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки [Текст] / М. В. Всеволодова, Ён Лим Су. – М.: МАКС Пресс, 2002. – 164 с. – Библиогр.: с. 157-161. – ISBN 5-317-00395-4.
- Загнітко 2001: Загнітко 2001: Загнітко, А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с. – Бібліогр.: с.553-613. – 500 пр. – ISBN 966-7277-90-9.
- Загнітко 2007: Загнітко, А.П. Синтаксис і фразеологія: особливості взаємодії і взаємопроникнення [Текст] / А.П. Загнітко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского: Филология. – Т. 20. – № 6. – 2007. – Симферополь, 2007. – С. 15-25. – Бібліогр.: с. 24-25.
- Иомдин 2003: Иомдин, Л.Л. Большие проблемы малого синтаксиса [Текст] / Л.Л. Иомдин // Труды международной конференции по компьютерной лингвистике и интеллектуальным технологиям Диалог'2003. – М.: Наука, 2003. – С. 216–222. – Библиогр.: с. 222.
- Лим Су 2001: Лим Су, Ён. Принципы описания синтаксических фразеологизмов: на материале синтаксических фразеологизмов АЙ ДА МАМА и ЧЕМ НЕ ПОДАРОК, выражающих общее значение положительной оценки [Текст] / Ён Лим Су // Голоса молодых ученых. – М., 2001. – Вып. 10. – С. 92-98. – Библиогр.: с. 98.
- Личук 1999: Личук, Марія. Фразеологізовані речення в системі синтаксичних одиниць [Текст] / М. Личук // Лінгвістичні студії. Випуск 5 / Укл. Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – С. 163-165. – Бібліогр.: с. 165.
- Личук 2001: Личук, М.І. Ступені фразеологізації речень [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2001. – 16с.
- Личук, Шинкарук 2001: Личук, М.І., Шинкарук, В.Д. Ступені фразеологізації речень [Текст] / М.І. Личук, В.Д. Шинкарук / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2001. – 136с. – Бібліогр.: с. 118-132. – ISBN 966-568-417-5.
- Ломов 2007: Ломов, А.М. Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка [Текст] / А.М. Ломов. – М.: АСТ : Восток – Запад, 2007. – 416 с. – Тираж 3000 экз. – ISBN 978-5-17-041572-4 (ООО «Издательство АСТ»), ISBN 978-5-478-00481-1.
- Меликян 2001: Меликян, В. Ю. Очерки по синтаксису нечлененого предложения [Текст] / В.Ю. Меликян. – Ростов н/Дону : Издательство Ростовского гос. педагогического ун-та, 2001. – 136с. – 100 экз.– Библиогр.: с.133-135. – ISBN 5-8480-0424-2.
- Русская грамматика 1980: Русская грамматика [Текст] : В 2-х т. – Т. 2. Синтаксис / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – 709 с. – Библиогр.: с. 657-662. – 25000 экз.

В статье определена семантика синтаксических фразеологизмов, построенных по модели Чим не N₁, в украинском языке; установлены варианты реализации их структурной схемы, выявлены особенности лексического наполнения обязательного субстантивного компонента модели. Показано, что синтаксические связи реализуются в модели Чим не N₁ за счет введения распространителей базовой модели и образования грамматических модификаций.

Ключевые слова: модель предложения, парадигма предложения, распространитель предложения, синтаксический фразеологизм, фразеологизированное предложение, украинский язык.

In this paper the semantics of syntactic idioms constructed by model "Чим не N₁" is determined, the variations of their structural scheme is set, the features of noun lexical content required component model is revealed. It is shown that syntactic relations are implemented in the model "Чим не N₁" as propagators entering the base model and the formation of grammatical modifications.

Keywords: model of sentence, sentence paradigm, spreader of sentence, syntactic idiom, sentence with phraseological structure, Ukrainian language.

Надійшла до редакції 3 вересня 2010 року.